

ग्रामीण व शहरी भागातील माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांच्या समायोजन क्षमतेचा

तुलनात्मक अभ्यास

प्रा.डॉ.एस.जे.अहिरे,

उपप्राचार्य,

श्री.सुरूपसिंग हिऱ्या नाईक शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय,

नवापूर जि.नंदुरबार

प्रस्तावना :

जीवन जर यशस्वीपणे जगावयाचे असेल तर प्रत्येक व्यक्तीला समायोजन साधणे आवश्यक आहे. प्रत्येक गोष्ट मनासारखी होईलच असे नाही. जीवनात जेव्हा-जेव्हा संघर्ष निर्माण होईल त्यानुसार आपण आपल्या कुवतीनुसार तो संघर्ष सोडविण्याचा प्रयत्न करत असतो व परिस्थितीशी जुळवून घेण्याचा प्रयत्न करतो असे ढोबळ मनाने समायोजनाच्या संदर्भात म्हणता येईल. विद्यार्थ्यांला जन्मापासून ते मृत्यूपर्यंत समायोजनाची प्रक्रिया चालू असते. विद्यार्थी अध्ययन करीत असतांना बदलत्या परिस्थितीनुसार समायोजन साधावे लागते. म्हणून अध्ययन प्रक्रिया ही समायोजनात्मक प्रक्रिया आहे असे म्हटले जाते.

मनुष्य आपल्या गरजांच्या पूर्तीसाठी स्वतःभोवतालच्या वातावरणाशी कोणत्या प्रकारे आंरक्रिया करतो व आपली जबाबदारी तो कशा रितीने पार पाडतो या कसोटीवर त्याचे समायोजन अवलंबून असते. 'स्व' आणि परिस्थिती यामध्ये सुसंवाध निर्माण करणे समायोजन क्षमतेचे विविध घटक विद्यार्थ्यांना त्यांच्या अध्ययनात तसेच शाळा आणि समाज यातील संबंध दृढ करण्यासाठी अनेक घटकांचा उपयोग होतो. त्यात भावनिक, सामाजिक, शैक्षणिक इ. चा समावेश होतो.

आपल्या वर्तनातील चुका व दोष न स्विकारता आपल्या चुकीच्या वर्तनाचे समर्थन करण्यासाठी ज्या युक्त्या व पध्दती योजना त्या युक्त्या व पध्दती काही वेळेस चुकीच्या असण्याची शक्यता असते. अशा वेळी उच्च माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांना समायोजन साधण्यासाठी योग्य मार्ग दाखविता येतील. या उद्देशाने संशोधन हा विषय हाताळला आहे.

'स्व' ची कुवत लक्षात घेऊन शक्य ती आकांक्षा बाळगणे व त्यासाठी प्रयत्न करणे म्हणजेच समायोजन होय.

सभेच्या ठिकाणी सर्वांची मते ऐकून घेणे, सर्वांनी संमत केलेले मत स्विकारणे, सामाजिक समायोजन होय. समायोजन हे यशस्वी जीवन जगण्याचे खरे रहस्य आहे. ते ज्याला उमगले आहे त्याचे जीवन आनंदमय होते.

मानवी जीवनात समायोजनाला फार महत्त्व आहे. समायोजनातून व्यक्तीला जीवनात समाधान मिळते. त्यामुळे समाजात चांगल्या प्रकारे समायोजन साधता येते. स्वतःमध्ये कोणत्या क्षमता आहेत,

स्वतःची बलस्थाने व कमकुवतपणा याकडे लक्ष देतो अशी व्यक्ती समाजात चांगल्याप्रकारे समायोजन साधू शकते.

समायोजन क्षमता योग्य पध्दतीने झाले नाही तर त्याचा परिणाम व्यक्तीच्या व्यक्तिमत्त्वावर होत असतो. म्हणून व्यक्तीमत्त्व सुसंवादी राहण्यासाठी समायोजन साधने महत्त्वाचे आहे. म्हणून संशोधकाने शहरी व ग्रामीण भागातील विद्यार्थ्यांची समायोजन क्षमता कशी विकसित करता येईल याचा शोध घेण्यासाठी सदर विषय घेतला आहे.

● संशोधनाची गरज व महत्त्व :

शिक्षण प्रक्रियेत विद्यार्थ्यांचा विचार प्रथम करणे गरजेचे आहे. लहान मुलं ही प्रौढ माणसाची छोटी आवृत्ती किंवा आकृती नाही तर लहान मुल म्हणजे दरक्षणी विकास पावणारी एक स्वयंसिद्ध व्यक्ती आहे आणि या स्वयंसिद्ध व्यक्तीला शैशावस्था, बाल्यावस्था, कौमान्यावस्था व यौनवावस्था अशा विकास अवस्थांमधून जावे लागते. या विकासाच्या अवस्थेत मुलांचा शारीरिक व भावनिक विकास हा सतत व अखंडपणे चालू असतो. आजच्या शिक्षणाचा ओघ मुलांच्या शारीरिक, बौद्धिक, भावनिक व नैतिक विकास कसा होईल यावर असतो.

घरामध्ये आई-वडील वडीलधारी मंडळी यांच्यात कायम वाद होत असतील तर त्याचा परिणाम विद्यार्थ्यांवर होतो, त्यामुळे त्यांना निराधार वाटते. ज्या समस्या निर्माण होतात त्या ते सांगू शकत नाही, त्या समस्या मनात ठेवल्यामुळे त्यांच्यावर दडपण निर्माण होऊ शकते. त्याचा परिणाम विद्यार्थ्यांच्या विकासावर होतो. म्हणून समायोजन साधन हे महत्त्वाचे आहे.

या स्तरावर विद्यार्थी वादळी अशांततेच्या काळातून बाहेर पडून स्थिरावलेला असतो. त्यामुळे तो आपली बुद्धिमत्ता आणि तर्कशक्तीच्या जोरावर अमूर्तज्ञान, संकल्पना समजून घेण्याचा प्रयत्न करतो. योग्य अयोग्य वैज्ञानिक दृष्टिकोनातून तपासून बघतो आणि नंतर त्याचा स्विकार करावा की नाकारावे याचा विचार करून निर्णय घेतो. अशावेळी योग्य तो निर्णय घेण्यासाठी सहाय्यक म्हणून संशोधन महत्त्वाचे असते.

अध्ययनार्थ्यांच्या (विद्यार्थ्यांच्या) समस्या सोडविण्यासाठी त्यांना स्वतःचे मार्गदर्शन होण्यासाठी स्वतःला मदत करण्यासाठी विविध कौशल्ये विकसित करण्यासाठी समायोजनाची गरज आहे. अध्ययनार्थींचा सर्वांगीण विकास करण्यासाठी शाळा आणि समाज यांच्या सामंजस्यपूर्ण संबंध निर्माण करून सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक, धार्मिक आणि विद्यार्थ्यांमध्ये समायोजनेची भावना निर्माण करण्यासाठी समायोजन / संशोधन महत्त्वाचे आहे.

लहानपणापासून तर प्रौढ माणसापर्यंत प्रत्येकाला समस्या व अडचणी येत असतात. उदा. आत्मविश्वास नसले, स्वतःच्या गुणदोषांची जाण नसणे, इतरांशी जुळवून घेण्याची वृत्ती नसणे, टिका सहन करण्याची क्षमता नसणे, स्वतःची ओळख नसणे, आत्मनियंत्रण अशा विविध समस्या येत असतात. अशा

समस्यांना प्रत्येक व्यक्ती सामोरे जाईलच असे नाही, काही व्यक्ती अशा परिस्थितीत समायोजन साधू शकतात. तर काही व्यक्ती साधू शकत नाही. त्या व्यक्तींना योग्य प्रकारची समायोजन क्षमता अंगी वाढविण्यासाठी काही उपाय योजना आवश्यक असतात. ते उपाय शोधण्याकरीता संशोधक महत्तवाचे आहे.

● उद्दिष्टे :

- ०१. ग्रामीण भागातील मुली व शहरी भागातील मुली यांच्यासमायोजन क्षमतेचा तुलनात्मक अभ्यास करणे.
- ०२. ग्रामीण भागातील मुले व शहरी भागातील मुले यांच्या समायोजन क्षमतेचा तुलनात्मक अभ्यास करणे.
- ०३. ग्रामीण व शहरी भागातील विद्यार्थ्यांच्या समायोजन क्षमतेचा तुलनात्मक अभ्यास करणे.

● परिकल्पना :

- ०१. ग्रामीण भागातील मुली व शहरी भागातील मुली यात समायोजन क्षमतेत कोणताही फरक आढळून येत नाही.
- ०२. ग्रामीण भागातील मुले व शहरी भागातील मुले यांत समायोजन क्षमतेत कोणताही फरक आढळून येत नाही.
- ०३. ग्रामीण व शहरी भागातील विद्यार्थ्यांमध्ये समायोजन हे क्षमतेत कोणताही फरक आढळून येत नाही.

● संशोधन पध्दती :

सर्वेक्षण पध्दती :

● न्यादर्श :

- इयत्ता ९ वी चे विद्यार्थी सार्वजनिक हायस्कूल, नवापूर ५० शहरी
कुलदिप माध्यमिक विद्यालय ५० ग्रामीण
एकूण १००
५० मुल व ५० मुले = एकूण १००

● संशोधनाची साधने :

संशोधनासाठी सामग्री गोळा करण्याचे प्रमाणित चाचणी हे एक उपयुक्त साधन आहे. प्रमाणिक चाचणीतून अभ्यासवस्तू संबंधी मोजक्या, लिखित व पूर्वनियोजित प्रश्नांची उत्तरे प्राप्त केली जातात. चाचणी नियमित व वस्तुनिष्ठ असते. कारण एकाच प्रकारचा प्रश्न प्रत्येकाला सोडवायचा असतो. म्हणून संशोधनासाठी संशोधकाने प्रा.ए.के.पी.सिन्हा, प्रा.आर.पी.सिंग यांनी तयार केलेली समायोजन चाचणी संशोधकाने या साधनाचा वापर केला.

सदर संशोधनासाठी प्रा.ए.के.पी. सिन्हा व प्रा.आर.पी.सिंग यांनी प्रमाणित केलेल्या चाचणीत एकूण ६० प्रश्न आहेत.

- **कार्यपध्दती :**

संशोधकाने माहिती संकलनासाठी प्रा.ए.के.पी.सिन्हा व प्रा.आर.पी.सिंग यांनी प्रमाणित केलेल्या समायोजन चाचणी विद्यार्थ्यांकडून भरून घेण्यात आली. ही चाचणी निवडलेल्या न्यादर्शाकरून (१००) भरून घेतली. त्या चाचणीत भावनिक, सामाजिक, शैक्षणिक या तीन घटक डोळ्यासमोर ठेवून त्यानुसार गुणदान करण्यात आले. त्यानंतर संख्याशात्रीय तंत्राचा वापर करून तुलना व निष्कर्ष काढण्यात आले.

- **माहिती संकलनाचे सांख्यिकीय तंत्रानुसार विश्लेषण**

- **उद्दिष्ट ०१**

शहरी भागातील मुली व ग्रामीण भागातील मुली यांच्या समायोजन क्षमतेचा तुलनात्मक अभ्यास करणे.

- **परिकल्पना :**

शहरी भागातील मुली व ग्रामीण भागातील मुली यांच्या समायोजन क्षमतेचा फरक दिसून येतो.

- सारणी क्र. ०१ :

शहरी मुली व ग्रामीण मुली यांच्या समायोजन क्षमतेची तुलना

अ. क्र.	अभ्यासगट	न्यादर्श	मध्यमान	प्रमाण विचलन	मध्यमानातील फरक	मूल्य	सार्थकता स्तर
०१.	शहरी मुली	२५	२३.२६	०७.२९	६.६८	३.६९	सार्थक
०२.	ग्रामीण मुली	२५	१६.१८	०५.३९		३.६९	

स्वाधिनता मात्रा (df) = ४८ करीता लक्षणीय पातळी मूल्य ०.०५ स्तरावर = २.०१

स्वाधिनता मात्रा (df) = ४८ करीता लक्षणीय पातळी मूल्य ०.०१ स्तरावर = २.६८

- **निरीक्षण :**

कोष्टक क्र. १ मध्ये शहरी भागातील मुली यांच्यामध्ये समायोजन क्षमता प्रमाण t मूल्य ३.६९ आहे ते ०.०५ स्तरावर स्वाधिनता मात्राकरीता ४८ करीता t मूल्य २.०१ पेक्षा जास्त असल्याने t मूल्य सार्थक आहे. परिणामतः शून्य परिकल्पनेचा त्याग करावा लागेल.

- **निष्कर्ष :**

शहरी मुली व ग्रामीण मुलींमध्ये समायोजन क्षमतेत लक्षणीय फरक आढळून येतो.

- **उद्दिष्ट ०२ :**

शहरी मुले व ग्रामीण मुले यांच्या समायोजन क्षमतेचा तुलनात्मक अभ्यास करणे.

○ परिकल्पना :

शहरी मुले व ग्रामीण भागातील मुले यांच्या समायोजन क्षमतेत फरक आढळत नाही.

○ सारणी क्र. ०२

अ. क्र.	अभ्यासगट	न्यादर्श	मध्यमान	मध्यमानातील फरक	प्रमाण विचलन	t मूल्य	सार्थकता स्तर
०१.	शहरी मुले	२५	१३.१६	४.८६	०६.०१	३.११	सार्थक
०२.	ग्रामीण मुले	२५	१८.०२		०५.०६		

स्वाधिनता मात्रा (df) = ४८ करीता लक्षणीय पातळी मूल्य ०.०५ स्तरावर = २.०१

स्वाधिनता मात्रा (df) = ४८ करीता लक्षणीय पातळी मूल्य ०.०१ स्तरावर = २.६८

○ निरीक्षण :

सारणी क्र. २ नुसार शहरी मुले व ग्रामीण मुले यांच्या समायोजन क्षमतांचे प्राप्त t-मूल्य ३.११ असून ते ०.०५ स्तरावर स्वाधिनता मात्रा ४८ करीता नमुना t-मूल्य २.०१ पेक्षा जास्त असल्याने t-मूल्य सार्थक आहे. परिणामतः शून्य परिकल्पनेचा त्याग करावा लागेल.

○ निष्कर्ष :

शहरी मुलांपेक्षा ग्रामीण भागातील मुलांमध्ये समायोजन क्षमतेत फरक आढळून येतो.

○ उद्दिष्ट ०३ :

शहरी व ग्रामीण भागातील विद्यार्थ्यांच्या समायोजन क्षमतांचा तुलनात्मक अभ्यास करणे.

○ परिकल्पना :

शहरी भागातील विद्यार्थ्यांपेक्षा ग्रामीण भागातील विद्यार्थ्यांमध्ये समायोजन क्षमतेत फरक आढळून येतो.

○ सारणी क्र. ०३

शहरी व ग्रामीण भागातील विद्यार्थ्यांमध्ये समायोजन क्षमतांची तुलनात्मक श्रेणी

अ. क्र.	अभ्यासगट	न्यादर्श	मध्यमान	मध्यमानातील फरक	प्रमाण विचलन	t मूल्य	सार्थकता स्तर
०१.	शहरी विद्यार्थी	५०	१८.२६	०.८२	८.३८	१.९८	असार्थक
०२.	ग्रामीण विद्यार्थी	५०	१७.४४		०५.२३		

स्वाधिनता मात्रा (df) = ९८ करीता लक्षणीय पातळी मूल्य ०.०५ स्तरावर = १.९८

स्वाधिनता मात्रा (df) = ९८ करीता लक्षणीय पातळी मूल्य ०.०९ स्तरावर = २.६३

○ निरीक्षण :

सारणी क्रमांक ३ नुसार शहरी व ग्रामीण भागातील विद्यार्थ्यांचे समायोजन क्षमतेचे प्राप्त t-मूल्य ०.५८ आहे ते ०.०५ स्तरावर स्वाधिनता मात्रा ९८ करीता नमुना t-मूल्य १.९८ पेक्षा कमी असल्याने t-मूल्य असार्थक आहे. परिणामतः शून्य परिकल्पनेचा त्याग करावा लागला.

○ निष्कर्ष :

शहरी विद्यार्थी व ग्रामीण भागातील विद्यार्थी यांच्या समायोजन क्षमतेत फरक आढळून येतो.

○ निष्कर्ष :

०१. शहरी मुली व ग्रामीण मुलीमध्ये समायोजन क्षमतेत लक्षणीय फरक आढळून येतो.

०२. शहरी मुलांपेक्षा ग्रामीण भागातील मुलांमध्ये समायोजन क्षमतेत लक्षणीय फरक आढळून येतो.

०३. शहरी विद्यार्थी व ग्रामीण भागातील विद्यार्थी यांच्या समायोजन क्षमतेत लक्षणीय फरक आढळून येतो.

○ संदर्भग्रंथ :

०१. भिंताडे वि.रा. (१९८९) : 'शैक्षणिक संशोधन पध्दती', पुणे नूतन प्रकाशन, पुणे

०२. भांडारकर के. (१९९८) : सुलभ शैक्षणिक संख्याशास्त्र, पुणे नूतन प्रकाशन

०३. दुनाखे अ. (२००५) : 'शैक्षणिक व व्यावसायिक मार्गदर्शन व समुपदेशन', पुणे, नित्यनुतन प्रकाशन

०४. जगताप ह. ना. (१९९५) : 'शैक्षणिक मानसशास्त्र', पुणे, अनमोल प्रकाशन

GOEIIRJ